

Göknur Gögebakan, XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560), Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, no. 6, Malatya 2002, XXIX + 458 s. + 1 harita.

Osmanlı döneminden günümüze ulaşan arşiv belgeleri arasında Tapu-Tahrir ya da Nüfus ve arazi sayım defterleri (TT) oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu defterlerin çok büyük ölçüde XV-XVI. yüzyılları kapsadığını belirtmek gerekir. Aslında timar ve iltizam sisteminin işleyişine esas olan bu defterler, günümüz tarihçileri, iktisatçıları, coğrafyacıları vb. tarafından çok değişik açılardan incelenmekte ve değerlendirilmektedir. Son yıllarda bu defterler bağlamında bir sancağın, bir kentün, bir kazanın belirli bir dönemdeki durumunu ele alıp işleyen araştırmaların sayısı oldukça artmıştır. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bu defterlerden bazılarını, harita ve dizin eklemek suretiyle tıpkıbasım halinde yayınlamış bulunmaktadır. Defterlerdeki nüfus ve vergi kayıtları günümüzde bilgisayar düzeni içinde çok önemli bir veri tabanı oluşturmaktadır. W. D. Hüttheroth ve Nejat Göyünç'ün güneydoğu Anadolu, Suriye ve Irak'ın bir bölümünü içine alan bölge için yaptıkları çalışma, bu açıdan dikkate değer bir örnek olarak görülmektedir.

Dr. Göknur Gögebakan'ın, TT verilerinden yola çıkarak Malatya Kazasının XVI. yüzyıldaki durumunu inceleyen çalışması, şimdiye kadar bu bağlamda yapılan araştırmalara önemli katkıda bulunmaktadır. Çalışmanın çıkış noktası olan TT yalnız sayımın yapıldığı tarihe değil, Osmanlı öncesi dönemin sosyal ve ekonomik yapısına da önemli bir ışık tutmaktadır. İlk sayım defterlerinin içinde yer alan kanunnameler, herhalde yüzlerce yıllık bir uygulamanın, bir sosyal, ekonomik yapının, vergi düzeninin izlerini taşımaktadır. Malatya'nın ilk sayım defteri 1519-1520 tarihlerinde tamamlanmış ve her yerleşim birimine ait nüfus, vergiler, değirmenler hakkında bilgi bu defterde yer almıştır. Daha sonraki sayım defterleri 1536, 1547 ve 1560 tarihleri taşımaktadırlar. 1560 tarihini taşıyan mufassal defter, Refet Yınanç ve Mesut Elibüyük tarafından daha önce yayınlamıştı (*Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Ankara 1983).

Bir doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışmada öncelikle kullanılan kaynaklar tanıtılmış, Malatya'nın Osmanlı dönemine kadar tarihsel gelişmesi üzerinde durulmuştur. Burasının tarihin derinliklerinden beri önemli yolların bir kavşak noktası olması, Malatya'nın belli başlı ekonomik ve ticari merkezlerle iletişim kurmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Kentün bu konumu onu, bir çok güçlerin bir parçası haline getirmiştir. Kentün stratejik durumu, öteden beri Malatya'yı çeşitli devletler arasında tam bir savaş alanına çevirmiştir. Osmanlılar tarafından bir ara ele geçirilen fakat sonra yitirilen Malatya, son olarak, Mercidabık savaşından sonra (24 Ağustos 1516) Memluklardan alındı. Böylece Darende, Gerger, Behisni, Divriği, Kâhta, Ayntap gibi Memluk sultanlığına bağlı yerler de Osmanlı yönetimi altına girmiş oldu.

Osmanlı yönetimi'nin kurulmasından sonra Malatya, hem bir sancak merkezi hem de bu ad altındaki kentün merkezi haline geldi. Bu araştırmada, kazanın yönetimi, belli başlı görevliler, şu ya da bu nedenle vergiden muaf tutulanlar hakkında bilgi verildiği gibi bunlar tablo halinde de gösterilmiştir (s. 33-67).

Osmanlı kentünün temel özelliklerin başında onun bir takım mahallelere bölünmüş olması gelmektedir. Mahalle, genellikle bir cami ya da mescit çevresinde oluşur ve adını da bu yapıdan alır. Müslim ve gayri müslim mahalleleri birbirinden ayrı yapılmışlardı. XVI. yüzyılda Malatya kentünün 28 Müslüman, 4 gayri müslim mahallesi bulunuyordu. Bu mahallelerdeki hane sayısından yola çıkılarak ve her hanenin 5 katsayısıyla çarpılmak suretiyle nüfusunu yuvarlak biçimde hesap etmek olanaklı görünmektedir. Buna göre Malatya kenti, 1519-1520 yıllarında 6837,

1530'da 6811 ve 1560 yılında 8242 kişilik bir nüfusu barındırıyordu. Bütün bunlar ayrıntılı hesaplar sonucunda çıkarılmış, Türk ve Ermeni nüfus arasındaki fark belirtilmiştir. Doğu Anadolu'da Osmanlı yönetimi kurulduktan sonra bir çok yerlerde Ermeniler, ticaret ve zanaat için kasabalara göç etmişler ve bu nedenle bir çok yerde kalabalık bir zümre oluşturmaya başlamışlardır. Fakat Malatya merkez kazasında durum tamamen tersidir. Bu dönemde yapılan bütün sayımlarda Müslüman nüfusun oldukça ağır basığı, gürülmetedir. Nitekim burada nüfus dengesi %88 gibi yüksek bir oranla Müslümanların lehine hesaplanmaktadır.

Malatya'nın geniş bu çevre ile ulaşım olanakları, kentin ekonomik ve ticari yönden canlılığını korumasından önemli bir etken olmuştur. Bu canlılığın XVII. yüzyılda da sürdüğüne şüphe yoktur. Kâtip Çelebi ve Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler bu görüşü doğrulamaktadır. Kentin içindeki hanlar, bedesten ve çarşıda çeşitli meslek grupları etkinliklerini sürdürüyordu. Defter verilerine dayanılarak yapılan tablolar, bu konuda yeterli bir fikir vermektedir. Kent halkının önemli bir bölümü tarımla uğraşmakla birlikte "sanayi" kapsamında değerlendirilebilecek bir üretimin de söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda Malatya'da önemsiz de olsa bir kirışhanenin varlığı dikkati çekmektedir. Asıl önemli olan kentte dokumacılığın gelişmesi ve buna bağlı olarak "mahsul-i boyahane"nin önem kazanmasıdır. Barut üretimine bağlı olarak Malatya'da bir de güherçile kârhanesi bulunuyordu.

Çalışmada, vakif eserlerine ve bunlara tahsis edilen gelirlere önemli bir yer ayrılmıştır. Belli başlı camiler, mescitler, zaviyeler, medreseler, vb. üzerinde ayrıntı olarak durulmuştur.

Malatya'nın çevresinde yer alan ve yönetim bakımından bu kazaya bağlı olan belli başlı iskân yerleri, köyler ve bunların nüfusuyla söz konusu yerleşim yerlerinin tanıtımı bize çevrenin kırsal özelliklerini tanıtmak açısından önemli ipuçları vermektedir. Ayrıca kırsal kesimin üretim yoğunluğu, vergiler, bölgenin tarihsel süreç içinde ekonomik yapısını daha yakından tanımamıza önemli bir katkıda bulunmaktadır. Bu çevrede bilinen Osmanlı tımarından farklı olarak, Malikane-Divani sistemi adı altında bir uygulamanın varlığı, Ömer Lütfi Barkan'ın bu konu üzerinde yaptığı araştırmadan beri (1939) çok iyi bilinmektedir. Kısaca anımsatmak gerekirse özetle diyebiliriz ki bu sistem Karaman, Sivas, Tokat, Amasya yöresi ve Suriye'de uygulanıyordu.

Malikane-Divani, iki baştan tasarruf edilen yani toprak ürünlerinden iki kez öşür alınan mülk ve vakıfları kapsamaktadır. Vakıf ve mülk sahipleri yüksek mülkiyet hakkı kendilerine ait bulunan bu toprakları işleyen köylülerden yalnızca toprak kirası istemek yetkisine sahip bulunuyorlardı. *Malikane hissesi* denilen bu toprak kirası, yerel geleneklere göre ürünün onda yedide, hatta beşte biri olarak kabul edilmiştir. Bunu dışında çiftçilerin devlete vermek zorunda oldukları diğer bütün hak ve resimler, *Divani hissesi* adı altında toplanmaktadır. Bu hisse de devletin temsilcisi konumunda olan sipahiye ya da mültezime ödeniyordu. Bunlar arasında toprak haracı, çift, bennak, gerdek, tapu, ağnam vb. resimleri bulunuyordu. Bu durumda her köyün biri malikanesine, diğeri divanisine tasarruf eden iki sahibi vardı. Bu sistemin Osmanlı öncesinde Anadolu Selçuklu Sultanlığı ve Karaman Beyliği döneminde uygulandığına şüphe yoktur¹. Göğebakan'ın çalışmasında malikane-divani sistemiyle ilgili verilerin Malatya bağlamında değerlendirilmiş olması büyük bir önem taşımaktadır. Öyle ki kimi yerlerde yalnız Divani hisseye yani rüsum-ı örfiye dayalı timarların bulunması dikkati çekmektedir. 1560'da Malatya'da vakıf gelirleri 300.854, mülkler 374.459, divani gelirler ise 1.456.913 akça tutuyordu.

¹ Barkan'ın çalışmaları dışında ayrıca bk. Irène Beldiceanu - Steinherr, "Fiscalité et formes de possession de la terre arable dans "Anatolie preottomane" JESHO (*Journal of the Economic and Social History of the Orient*), XIX/3 (1976), 233-327.

Malatya ve çevresinde toprak tasarrufunda görülen bir özellik de burada mülk sahibi olan kişilerin eski Selçuklu, Memlükü ve Dulkadirli beylerini temsil etmeleridir. Gerçekten Osmanlı İmparatorluğu, daha başlangıçtan itibaren ele geçirdiği ülkelerdeki yerli beylerin, hanedanların kazanılmış haklarına saygı gösteriyor ve kendilerinden bir zarar gelmediği sürece onları yerinde bırakıyordu. Ancak zamanla bu hanedanların tasfiyesi yoluna da gidilmiştir². Müslüman bir ülkenin hakimi, hutbeyi ve sikkeyi Osmanlı hükümdarı namına "mukarrer" ettiği takdirde, yerinde bırakılır ancak siyasal ve idari bir sakınca görülürse bir başka yerde görevlendirilebilirdi. Bununla ilgili olarak gerek ilk Osmanlı tarihlerinde, gerek TT kayıtlarında ve diğer arşiv malzemesi içinde pek çok örnek bulunmaktadır. Sözelimi XVI. yüzyıl başlarında Osmanlı hizmetinde pek çok Akkoyunlu umerası bulunuyordu³.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Dr. Gökür Göğebakan, XVI. yüzyılda Malatya kazasındaki sosyal ve ekonomik değişimleri, nüfus hareketlerini, üretim ilişkilerini, toprak tasarruf biçimlerini ve vergi düzenini TT verilerine dayanarak ortaya koymuştur. Çalışma dönemin hem kentel yapısına hem de kırsal kesimine önemli bir ışık tutmaktadır.

ZEKİ ARIKAN

² Halil İnalçık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, II (1954), 103-129.

³ M. Tayyip Gökbilgin, "XVI. Asır Başlarında Osmanlı Devleti Hizmetinde Akkoyunlu Umerası", *Türkiyat Mecmuası*, IX (1951), 35-46.

